

Ірина Федорів



## КОНЦЕПЦІЯ ПАНСЛАВІЗМУ У ТВОРЧОСТІ ІВАНА ФРАНКА

*У статті* авторка аналізує концепцію панславізму у творчості видатного українського науковця, письменника, громадсько-політичного діяча – І. Франка (1856–1916), висвітлює основний зміст низки статей вченого про слов'янофільські рухи.

*Ключові* слова: Іван Франко, українська славістика, панславізм, русофільство, слов'янська єдність.

**З** огляду на те, що сьогодні російський імперіалізм переживає свою нову “реінкарнацію” у вигляді чи то “братерства слов'янських і православних народів”, чи то “євразійства”, чи то “спільного економічного простору”, вважаємо актуальною концепцію відомого українського вченого, письменника і громадсько-політичного діяча, одного з найбільших будівничих української нації – Івана Франка щодо подібних суспільно-культурних питань у минулому. Він один із перших починає вдивлятися в майбутнє нашої нації з глибоко продуманої, історично зумовленої державницької позиції та пророкує неминучість незалежнення України від Росії та Австро-Угорщини. Як славіст, учений багато зробив для зміцнення культурних взаємозв'язків між слов'янськими народами.

У працях з історії світової славістики розділи про І. Франка-славіста безумовно повинні бути одними з центральних. Окремо слід звернути увагу й на позицію вченого щодо оцінки панславізму в його централістських та федералістських тенденціях, ретельно використуваного свого часу урядами та їх інституціями в обох імперіях – Австрійській та Російській. Слід зазначити, що на сьогодні аналізу цієї проблеми предметно присвячена лише стаття О. Дорофтея “Маловідома стаття І. Франка про слов'янофільські рухи: (До 150-річчя І. Франка)” [1], окремі аспекти концепції панславізму у творчості І. Франка порушували у своїх дослідженнях – М. Гольберг [2–3], С. Кость [4], Л. Сенік [5] та ін. Попри це, слід констатувати, що досі відсутня спеціальна праця, в якій була б систематизована й цілісно вивчена творчість І. Франка з цієї актуальної славістичної проблеми. Відтак, у запропонованій статті проаналізовано й систематизовано наукові праці видатного вченого, присвячені темі слов'янофільських рухів. Передусім, у полі зору дослідниці стали такі статті І. Франка як “Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар” [6], “Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер” [7], “Два панславізми” [8], “Успіхи панславізму” [9], “Католицький панславізм” [10], ““Ідеї” й “ідеали” галицької москвофільської молодіж” [11], “Із історії “москвофільського” письменства в Галичині” [12] та ін.

Національний рух галицьких русинів упродовж всього XIX ст. проходив, як відомо, під знаком боротьби декількох національно-політичних течій – полонофільської, австро-рутенської, русофільської, народовської, кожна з яких пропонувала власну модель національної ідентичності. Оскільки історична свідомість є одним із основоположних компонентів національної ідентичності, то представники кожної із вищеназваних течій на національного руху прагнули науково обґрунтувати історичну легітимність саме своєї моделі національної ідентичності. Науково-теоретичні та ідейно-концептуальні полеміки та дискусії між представниками цих течій з приводу рецепції національної історії складають головний зміст процесу становлення й розвитку історичної науки у Галичині XIX ст. [13, с. 40].

У другій половині XIX ст. найбільш вагомим чинником у розвитку галицької історичної думки та й національного руху в цілому стало русофільство як суспільно-світоглядний феномен, яке в українській науці здебільшого називають москвофільством, а інколи – старорусинством [13, с. 43].

Ідеї про слов'янську спільність і слов'янське національне відродження були знайомі І. Франкові ще з юних років, від часів навчання в дрогобицькій гімназії. Саме тоді, у 1870-х рр., він познайомився з виданнями галицьких русофілів, зав'язав співпрацю з львівським журналом “Друг”, який видавали лідери цього руху – Д. Зубрицький, Я. Головацький, А. Петрушевич, І. Гушалевич, Б. Дідицький, І. Наумович, Б. Площанський, Т. Ріпецький та ін., котрі ще в 1840-х рр. попали під ідеологічний вплив російських слов'янофілів [1, с. 48]. Російські теоретики слов'янофільства (А. Хом'яков, К. Аксаков, І. Кірієвський, Ю. Самарін та ін.) відразу надали своїй ідеології зближення слов'янських народів імперського та асиміляторського забарвлення. Уся їхня пропаганда слов'янської ментально-культурної і цивілізаційної унікальності переважно зводилася до проекту “злиття” різних слов'янських націй, об'єднання їх під скіпетром російського царя. У геополітичному вимірі це мало конкретну мету: мобілізувати зусилля різних слов'янських народів від Балтики до Балкан для протистояння германському світу на заході й Оттоманській імперії на півдні, використати слов'янський національний масив для розбудови Російської імперії у цих напрямках [14, с. 140].

Уже тоді, у ХІХ ст., в російській ідеології з'являється теорія “молодших братів” – інших слов'янських народів, які майже всі (крім чорногорців, а потім сербів) були бездержавними народами. Російська влада політично підтримувала і фінансувала різні слов'янофільські рухи та культурницьку діяльність. Тому в більшості слов'ян, особливо у чехів, сербів, болгар сформувалися стійкі симпатії до Росії.

Про українців у слов'янофільських теоріях і проектах, особливо серед російських ідеологів, йшлося вкрай негативно. Більшість слов'янофілів не визнавали окремішності української нації і її культури, розглядаючи їх як складову частину російської нації [1, с. 49].

Попри виразну антинаціональну політику, галицьким русофілам вдалося домінувати в громадському і культурному житті Галичини. Це пояснювалося загальною культурною та ідейною відсталістю краю, коли цілком абсурдні, іноді й антинаукові теорії русофілів ніхто не був у змозі критично проаналізувати. З часом навіть поляки, проти яких нібито було спрямоване вістря діяльності русофілів, зрозуміли їхню гальмівну роль в українському русі й різними способами підтримували його як запоруку українського самозагнвання. Тож русофіли володіли головними русинськими культурними установами – Ставропігійським інститутом, Народним домом у Львові, Галицько-Руською матицею (видавничим центром); вони поширили свої впливи в освіті та науці, майже цілком опанувавши ці галузі, а тому істотно посприяли денационалізації українців краю [1, с. 50].

Зрозуміло, орієнтуючись виключно на Росію, російську культуру, програма міжслов'янського зближення русофілів дуже звузилася, набрала викривлених форм. Слов'янофільські ідеї та теорії на галицькому українському ґрунті обернулися в щось хворобливе; коли в більшості інших слов'янських народів вони ставали значним стимулом до національного піднесення, до розвитку культурної самобутності, то в нас перетворювалися на програму самозбереження й самозбіднення [1, с. 50]. Не випадково, згодом, коли І. Франко переосмислив сутність русофільства (у 1876 р.), він відгукнувся на це явище такими саркастично-сатиричними творами, як “Дума про Маледикта Плосколоба” [15] і “Дума про Наума Безумовича” (обидва – 1878 р.) [16]. Головними героями цих сатиричних поем були відомі русофільські діячі Бенедикт Площанський та Іван Наумович. Саме їхні трансформовані прізвища винесено в заголовки поем.

Тоді визначну роль в ідейній дискредитації русофільства в Галичині відіграв М. Драгоманов. Саме він з позицій лібералізму та світоглядного позитивізму скритикував це явище запліснявілого клерикалізму (більшість москвофілів складали священики, часом вони домінували в керівництві греко-католицької церкви, через що отримали ще назву “святоюрців”, бо були виразниками політики головного собору Церкви св. Юра у Львові), ретроградства, наукової і культурної дезорієнтованості, політичної облудності. Саме під його впливом молоді русофіли на чолі з І. Франком і М. Павликом, переорієнтувавшись на ідеї

соціалізму, здійснили переворот у редакції журналу “Друг” і перевели його на соціалістичні ідейні засади [1, с. 51].

Якщо у 1877–1881 рр. І. Франко критикував москвофільство і слов'янофільство з позицій соціалізму, то від 1882 р., відколи він почав зближуватися з галицькими народовцями, у його статтях з'являється націонал-демократичне забарвлення. Загалом І. Франко систематично звертався до всеслов'янської проблематики у своїй публіцистиці й наукових студіях. Уже від початку 1880 р. він чітко усвідомлював, що ідеологія панславізму в руках Російської імперії стала зручним зряддям і прикриттям для її тиранічної і загарбницької зовнішньої політики. Вершинною, найгрунтовнішою в плані осмислення слов'янофільської проблематики є його стаття “Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер” (“Народ”, 1893) [7]. У ній він широко проаналізував історію та специфіку слов'янофільських ідей. Передусім учений критично поставився до програмних засад самого Я. Коллара – одного з батьків слов'янофільства, а саме до його теорії про особливу мирну вдачу слов'ян як “голубиноного народу” і до його мініімперства, коли той визнавав самостійними тільки чотири слов'янські народи – чехів, поляків, сербів і росіян. Це, на думку І. Франка, призвело до історичних непорозумінь, відкривало шлях одним, розвинутішим слов'янським націям для асиміляції інших, які запізналися з власною національною ідентичністю [7, с. 60–63].

Слов'янську взаємність Каменяр трактував як тісне співробітництво політично і культурно самостійних держав; незалежних, самобутніх націй. Тому він не схилився до уніфікації культур і заперечував запропонований Я. Колларом поділ слов'ян-патріотів на три групи: до першої належали ті, хто повинен був знати провідні слов'янські мови; до другої – ті, хто мав знати ще й менші наріччя; третю групу повинні складати люди, що володіли усіма слов'янськими мовами та наріччями. Великим недоглядом вважав І. Франко те, що Я. Коллар у своїй ідеї панславізму не торкнувся політичних аспектів слов'янського питання, бо “розвій національний без розвою політичного майже немислимий”; з іншого боку, “розвій духовний, літературний, хоч звичайно випереджає розвій думок і змагань політичних, все-таки тільки поруч із сим другим набирає живості, а звичайно є його предтечею, приготуванням” [7, с. 66]. Перетягування ж різними донощиками невинного панславізму Я. Коллара в політичну сферу називав баламутством. Очевидно, що подібні намагання як за часів І. Франка, так і сьогодні становлять загрозу національному, а отже, державному розвитку. Зробивши короткий огляд міжслов'янських взаємин за 50 років, І. Франко стверджував, що в підвалинах усеслов'янського хаосу лежить модифікований політичний панславізм – москвофільство чи русофільство, яке однак у різних слов'янських народів має свій характер, свої особливості. Так, на відміну від угрорусів й українців, – у чехів, словаків, словенців, хорватів у формі москвофільства виражалася політична і національна опозиція проти мадяр та німців [17].

В іншому аспекті І. Франко заперечує ідеологам російської версії слов'янофільства з їх прагненням “поєднати” всіх слов'ян, тобто розчинити їх у російському морі. Їм він протиставляє тези чеського науковця М. Мурка про потребу національної самоорганізації слов'ян як головну запоруку їхнього зміцнення. Загалом І. Франко говорить у статті про “слов'янську єдність” як про певну мітологію, яка зовсім не відповідає політичній і культурній реальності. Особливо акцентує на загрозі москвофільства – як певній паталогії у слов'янському світі, вияві химерних і фальшивих сподівань на деспотичну та імперську Росію, яка керується тільки своїми інтересами [1, с. 52].

Хочеться наголосити, що у статтях “Літературне відродження полудневої Русі і Ян Коллар” [6] та “Слов'янська взаємність у розумінні Яна Коллара і тепер” [7] І. Франко писав про зв'язок історії славістики з розвитком політичних взаємин між слов'янськими народами. Він підходив до цієї проблеми з позиції глибокого історизму, відзначаючи її складність і суперечливість. Каменяр вважав, що становлення славістики і її розвій багато в чому залежали від того, який зміст вкладався в поняття слов'янська взаємність, слов'янська спільність. Ця спільність є незаперечною реальністю, але ж вона по-різному проявляє себе на

різних етапах історії. Взаємини між слов'янськими народами були складними і суперечливими, їх аж ніяк не можна розглядати як суцільну ідилію. Мали місце й процеси інтеграції й дезінтеграції. Спільність не виключала гострих конфліктів, які не можна замовчувати або зводити до рівня “домашнього спору”, як це зробив О. Пушкін у вірші “Клеветникам России”. Ці конфлікти слід ґрунтовно вивчати, всебічно висвітлювати. Але необхідно бачити, що в кінцевому рахунку перемагало почуття спільності та слов'янська солідарність, яка з такою силою виявляла себе у часи великих історичних випробувань. Одним з них були балканські події 70-х років, про які писав І. Франко [2, с. 23].

Іван Франко радить збирати благородні, мудрі, глибокі думки у всіх слов'янських, зрештою, неслов'янських етносів, народів, націй та переносити, пророкувати їх на рідному ґрунті; він пропонує орієнтуватися на світових сячів істини, а не на фарисеїв, запроданців. “Зрозумійте, панове чехи, – писав учений, – що коли хочете єднатися з Росією (маючи на увазі насамперед культурну співпрацю), то, якщо не втратили людської гідності, можете це робити тільки з тією благороднішою частиною російського суспільства, словом з Росією Тургенєва, Салтикова, Чернишевського, Добролюбова, Писарева і т. д., а не з Росією Мещерського, Суворіна, Каткова” [18, с. 490].

Відтак, у питанні про слов'янську спільність І. Франко виступив як продовжувач традицій славистичної науки і суспільної думки епохи національного відродження, зокрема, чеських і словацьких “будителів” Й. Добровського, Й. Юнгмана, Я. Коллара, П. Й. Шафарика, які, розвиваючи ідею Й. Гердера, розглядали слов'янські культури у їх нерозривному зв'язку та були власне їх творцями [2, с. 23].

Як говорить І. Франко, “коли йдеться про слов'янську спільність, маємо на увазі рівноправність народів й їх культур. Тут немає “старших” і “молодших” братів, “малих” і “великих” народів”. Слов'янська взаємність, за І. Франком, – у співпраці самобутніх слов'янських націй. Як тільки якийсь народ починає вивищувати себе над іншим, виникає загроза слов'янській спільності. При розмові про слов'янські взаємини не слід забувати важливих положень І. Франка про діалектику національного й інтернаціонального (не будемо боятися цього слова, але повернемо йому справжній смисл) [2, с. 25]. Отож, Франків “інтернаціоналізм” – це братерство націй; а його “соціалізм” – це прототип організованої громади. Варто зазначити, що вчений ніколи не говорив і про одноцільний чехословацький народ, а окремо підходив до характеристики чехів і словаків, хоч і не відкидав тісних взаємовпливів між ними [17]. За І. Франком, як точно відзначила Т. Панько, усвідомлення українськими людьми себе історичною єдністю, народом, нацією йшло в парі з бажанням утвердити себе в контексті інших народів шляхом примноження своєї культури іншими надбаннями [19, с. 145].

У цьому контексті варто проаналізувати статтю І. Франка на тему панславізму “Postępy panślawizmu” (опубліковану свого часу “Kurjerom Lwowskim”, 1888), що тривалий час не передруковувалася і не перекладалася із польської мови (вперше її переклад здійснив Орест Дорофтей і опублікував у 2006 р. в журналі “Визвольний шлях”) [9, с. 53–73]. Причиною того, що про неї майже не згадували у радянському франкознавстві було її відверте антиросійське, антинімецьке, антиімперське спрямування. Стаття є своєрідним відгуком на судовий процес над чеським панславістом Живним і стала приводом, щоби проаналізувати ситуацію із розвитком панславізму в Європі. На той час, у 1888 р., І. Франко вже не плекав ілюзії з приводу “слов'янського братства”, особливо під егідою царської Росії. Слід сказати, що ще на початку своєї політичної діяльності вчений декларував своє негативне ставлення і до “російського”, і до “австрійського” панславізму. Тому стаття була такою категоричною і гострою в оцінках. Насамперед він чітко розмежовує дві течії у панславізмі: централістську (промосковську і проімперську) і федералістську (національну і демократичну) [1, с. 52]. Про перший він висловився чітко: “централістський панславізм не є жодною силою. Він давно морально збанкрутував, матеріально мусить збанкрутувати після падіння царського деспотизму. Не панславізм, але царський деспотизм, зовсім з ним не ідентичний, є страшним для Європи, страшним як для всіх слов'ян, так і згубним для самої Росії” [9, с. 64].

Щодо другого типу панславізму, письменник теж не має ілюзій. Звернувшись до історії, назвавши таких прихильників слов'янського єднання, як серб Юрій Крижаніч, мрійник об'єднання Слов'янщини, який не достукався до високих царських чиновників і опинився... в Сибірі, де й загинув; чи мрійників з "Товариства об'єднаних слов'ян" в Україні, яке, не зробивши впливу на суспільство, зникло, як каже І. Франко, "в бурі 1825 року" [5, с. 4]. Але подібні думки жили, наприклад, у Західній Слов'янщині ("Дочка Слави" Коллара), а в Україні 1846 р. "братчики" М. Костомаров, Т. Шевченко, П. Куліш, мали "на меті звільнення народу від кріпацтва, праосвіту і об'єднання слов'ян при цілковитому пошануванні їхніх окремих національних рас і для оборони їхніх спільних інтересів" [9, с. 66]. За це вони розплатилися жорстокою карою з боку московського деспота. І далі І. Франко акцентує: "Однак саме російське суспільство не дозріло тоді до прийняття ідеї українських патріотів, доказом того є дуже роздратований і неприхильний лист знаменитого російського критика Белінського про арештованих українців". Інакше кажучи, в оцінці І. Франка цих спроб визволення чітко простежується ідея державної незалежності. Звідси критика московського деспотизму, централістської політики русифікації, асиміляторства, знищення національних традицій в освіті тощо [5, с. 5]. І. Франко підкреслює твердження М. Драгоманова, коли називає його праці про слов'янське єднання, зокрема, про етнокультурний і соціальний стан різних народів у російській імперії, "жодним людським законом не зобов'язаних до складання у жертву на користь цього спільного співжиття своєї моральної, національної індивідуальності і свого матеріального добробуту" [9, с. 71].

У цьому розрізненні, як ми вже з'ясували, була вся сутність слов'янської проблеми. Його І. Франко вперше зробив ще у статті "Два панславізми" ("Діло", 1883), в якій показав, як сформувалися дві протилежні візії братання слов'ян: уніфікаторсько-асиміляційна (російське слов'янофільство) і національно-демократична (ідеологи слов'янського відродження переважно з католицьких країн, т. зв. "австрослависти"). Тоді й І. Франко процитував знамениті слова чеського політика і культурника Ф. Рігера, сказані ним у Москві на святі російських слов'янофілів: "Навіщо малі дзвони переливати в один великий дзвін? Більше звуків – більше гармонії". Чеський діяч натякав на потребу збереження усіх національних і культурних відмінностей слов'янських народів як цивілізаційного багатства слов'янського світу [1, с. 52]. У руслі цих слів І. Франко пише: "Ми гаряче бажаємо взаємності, любові і єдності слов'ян, бо бачимо грозу спільного всім ворога, – а сожалеємо над безумною гегемонією, а то і насилієм брата над братом, народу над народом... Поки такий стан в Слов'янщині буде тривати, доти, як се зовсім природно, будуть користати посторонні сили, слов'янськими руками каштани з жару виймати... Поки що не здібні порозуміти того ні засліплений шляхтич-лях, ні самолюбний панславист-великорос" [8, с. 437].

У статті "Успіхи панславізму" І. Франко аналізує всі аспекти російського імперіалізму у ХІХ ст., висвітлює його загарбницькі й деспотичні стратегіми і вчинки, змальовує цинічну і по-фарисейськи лукаву зовнішню політику Росії [9].

Неперевершений знавець слов'янської історії та культури, політик І. Франко чудово розуміє, що слов'янське походження українців, поляків і великоросів тільки для наївного мрійника могло бути чимось визначальним і святим у взаєминах держав цих народів. Правителям державних слов'янських народів здавалося, що підкорених слов'ян найлегше довести до асиміляції з їхніми близькомовними етносами. Звідси й походять теорії російських великодержавників про існування "єдиномовного" східнослов'янського етносу, а також подібні твердження польських придворних істориків про українців як про змосковщених ляхів [20, с. 27].

Іван Франко розуміє, що царська Росія – це конгломерат насильно завойованих народів Кавказу, Середньої Азії, Сибіру, Прибалтики, серед яких українці, поляки, білоруси та й самі великороси – жертви устрою військової, експансивної наддержави, де все життя регламентоване волею самодержця. "Російський панславізм" у розумінні І. Франка – брехлива маска співчутливості до поневолених іншими державами слов'ян. Водночас він розуміє, що Австро-Угорщина тільки з мотивів ворожого ставлення до Росії дає своїм слов'янам видимість

національної свободи – культурне життя, пресу та освіту рідними мовами, право мати своїх представників у Віденському парламенті, – звісно, лояльних громадян, як правило, палких прихильників цесаря та його місцевої влади. Царську Росію І. Франко справедливо трактує як похмуру в'язницю народів, де особливо стережуть українців, найчисельнішу поневолену націю, вбачаючи в ній найбільшу загрозу існуванню імперії [20, с. 28].

Учений зазначає, що “говорючи про панславізм, сучасні політики часто оминають факт існування у лоні панславізму різних відтінків і рухів, часто навіть суперечливих один до одного. Про цей факт, про сутність і напрямки тих рухів мають бути найдокладніше повідомлені урядові представники в Австрії, принаймні, від часу знаменитої “автономної” ери, ери “порозуміння народів”. Адже ця ера мусила в Австрії надати більшу, ніж дотепер, перевагу слов'янським елементам, зрозуміло, що логічно розвиваючись, та ера мусила б допровадити до федеративного устрою слов'янських провінцій...” [9, с. 68].

У цій статті І. Франко приділяє увагу і високо оцінює демократичні слов'янофільські ідеї в Україні – учасників Кирило-Мефодіївського братства, М. Костомарова, М. Драгоманова. Отже, він вважав слов'янофільську ідеологію важливим чинником у національному самоствердженні й демократичному розвитку українського народу [1, с. 52].

Останні абзаци праці присвячені темі австрійського варіанту панславізму. І. Франко ніби підштовхував владу Австро-Угорщини проводити лояльнішу і демократичнішу політику в слов'янському питанні, проявити розуміння того, що слов'янські народи імперії рано чи пізно активніше заявлять про свої національні домагання і для імперії вигідніше мати в них союзників і спільно розбудовувати федеративну багатонаціональну державу на засадах законності й міжнаціональної толерантності [9, с. 72]. Цей заклик та ще й різкі оцінки політичної ситуації в слов'янському світі сприяти тому, що австрійська цензура заборонила редакції “Kurjera Lwowskiego” подальшу публікацію статті І. Франка [1, с. 52].

Важливо підкреслити, що І. Франко неодноразово ставив питання про єднання демократичних сил всіх слов'янських народів, про їх союз. У статті “Глухі вісті” він згадує про ті факти історії слов'янства, які свідчать про солідарність і дружбу, про взаємну підтримку у боротьбі за свободу і незалежність: “Кожний народ, добиваючийся політичної свободи і самостійності, будить для себе нашу симпатію; наша історія підтверджує це многими примірами. Навіть в Чехах, в Чорногорії і в Сербії лилась у великих боях за народну самостійність також кров наших борців, а кров тая до нині не виродилась в наших жилах. Та тільки ж, симпатизуючи з всяким змаганням до народної волі і самостійності, ми завсігди були і єсмо ворогами всяких змагань до вивищення одного народу з поневоленням другого” [21, с. 342]. Стаття “Глухі вісті” є ще одним доказом того, що, створюючи свою концепцію слов'янської взаємності, І. Франко враховував досвід національно-визвольної боротьби південних слов'ян і разом з тим ті факти, які свідчили про всебічну і глибоку підтримку її представниками прогресивної української і російської громадськості [3, с. 51]. Це ж доводять й інші Франкові виступи. Так, у статті “Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер” І. Франко знову говорить про допомогу української суспільності сербським повстанцям у Боснії і Герцеговині [7, с. 71].

Іван Франко показує, що розвиток міжслов'янських взаємин, особливо “розвій життя політичного між слов'янами”, – процес надзвичайно складний, сповнений глибоких суперечностей. Вивчаючи основні тенденції цього процесу, він знову повертається до питання про роль Росії у слов'янському світі, про ставлення слов'ян до Росії. При вирішенні цього питання завжди необхідно враховувати, про які конкретно соціальні сили Росії йдеться, на яку саме Росію орієнтуються ті чи інші слов'янські діячі, – таку методологічну вимогу висуває І. Франко. Він застерігає діячів слов'янської культури від орієнтації на російське самодержавство, від ілюзій щодо визволення “під прапором російського орла”, від схилення перед імперською Росією. В той же час І. Франко закликає до союзу з демократичними силами Росії, до глибокого вивчення їх історичного досвіду [3, с. 52].

Поверховість і ницість руху русофілів І. Франко показав і у статті “Щирість тону і щирість переконань” (1905 р.) [4, с. 265]. Вченого шокує обмеженість москвофільських

діячів, їх незнання російської мови і культури. Цікаво, як І. Франко пише про Достоевського: “у політичних питаннях був іноді крайнім реакціонером і видавцем обскурних часописей, в питаннях національних був досить тупий шовініст”. Толстой, цей “свого роду Месія”, “московський месія”, є могутнім союзником російського деспотизму, що в очах багатьох освічених репрезентантів західно-європейської культури він часто є “тупим ігноратом”... Але все це не заважає йому заявити: “Ми всі русофіли”... Ми любимо великоруський народ і бажаємо йому всякого добра... Ми любимо в російській духовній скарбниці ті самі коштовні золоті зерна, та пильно відрізняємо їх від полови, жужелю, від викладів темноти, назадництва та ненависті, сплджених довговіковою важкою історією та культурним припізненням Росії. І в тім ми чуємо себе солідарними з найкращими синами російського народу, і се міцна, тривка і світла основа нашого русофільства” [4, с. 266]. Прекрасні слова. Вони варті великого гуманіста. Шкода лише, що І. Франко не зауважував, що навіть ці “найкращі сини” Росії, коли справа доходила до українського питання, ставали шовіністами і реакціонерами. Хоча критика москвофільства, поширення в ім’я “вселюдського братерства” серед нетямучих погорди та ненависті до українства, обкидання болотом в ім’я “всемирної любові” всякої культурної праці на нашому рідному ґрунті ще й сьогодні не втратили актуальності. Зрештою, ставлення І. Франка до Росії – це окреме питання. Звичайно, він хотів бачити не абсолютистську, традиційно жорстоку, темну, відсталу Росію, а Росію як цивілізовану європейську державу, де й українці як нація могли б вільно розвиватися. Щоправда, ці сподівання важко узгодити з тим, як відверто і докладно І. Франко схарактеризував Росію у відомому сонеті, назвавши її “багном гнилим серед країв Європи”, “розсадницею недоумства й застою” і т. д. [4, с. 269].

Як людина європейської і світової культури, питання “Схід чи Захід?” як альтернативне І. Франко не сприймав узагалі. У цьому контексті слід згадати й ще одну статтю І. Франка – “Католицький панславізм” (1881 р.) [10, с. 69–75]. На цю проблему він дивився з ліберальних позицій. Зрештою, у чисто політичній площині вчений її теж не розглядав. Щоправда, у статті, на яку так любили посилалися радянські дослідники, дуже відчутний власне політичний момент. Свято Кирила і Мефодія, яке відзначали з ініціативи Папи Лева XIII, І. Франко розглядає як свято швидше політичне, організоване в розрахунок на держави, а не народи. І. Франко однобічно і поверхово розумів призначення цієї акції: “...тота ніби веселов’янсько-католицька демонстрація вимірена була проти православної Росії...” [10, с. 73], він твердив, що Папа хотів показати Австрію переважно слов’янською і католицькою, до якої тяжіють слов’яни всупереч Росії. Некоректною є й оцінка ролі Католицької Церкви, яку І. Франко робить з позицій соціаліста. І. Франко пише про “дволичність” Ватикану, про нещирість. Вплив католицизму для галицьких українців він вважає шкідливим. “Розкладаючий і злощасний вплив Риму підкопав би живо й так невелику моральну силу нашого духовенства, зробив би його сліпим знярядом у руках чужих людей, не знаючих нашого люду і не дбаючих про його добро” [10, с. 74–75].

Отже, націоналізм за І. Франком концентрується на самостійности народів, які, перебувають під чоботом царського деспотизму, а слов’янофільство, зокрема в його федералістських тенденціях, розглядається як історично перспективне за однієї умови – розуміння і належної уваги режимів до справжніх прагнень слов’янських народів. І тут письменник наводить факти, які дуже переконливо свідчать про протилежне. Це лише один, з багатьох інших, аспект реакції І. Франка на злободенне прагнення слов’янських народів, у тім числі й українського, до власної державності. В умовах жорстокого централістського режиму Росії, як і Австрії, ідея об’єднання Слов’янщини для вирішення кожним народом своєї самостійності не змогла реалізуватися [5, с. 7]. Причини відомі. Наприкінці XIX ст. відбулося ряд політичних та пропагандистських акцій проти слов’янофільського руху. Це дискредитувало його в очах європейської громадськості при всій шляхетності проголошуваних ним ідей – маємо на увазі національне відродження і консолідацію слов’ян. Панславістський рух втратив реальні впливи на політичне життя народів. Хоча самі слов’янофільські ідеї продовжували жити і в XX ст., зазнаючи різноманітних трансформацій та наповнень.

Безумовно, що думки І. Франка стосовно концепції “слов’янського єднання” в умовах радянщини були явною ерессю, тому й стаття “Успіхи панславизму”, як і багато інших не передруковувалися. Однак не втратили своєї актуальності для розуміння імперської позиції сучасної Росії щодо слов’янства, та й взагалі “малих” народів, народів-сусідів, що після розпаду імперії отримали незалежність. Водночас вони дають підстави говорити про націоналізм Франка-політика і письменника з широким поглядом на культурні й політичні процеси, на яких твориться національна держава. І в цьому Франкові уроки є повчальними.

### Список використаних джерел

1. *Дорофтей О.* Маловідома стаття Івана Франка про слов’янофільські рухи / О. Дорофтей // *Визвольний шлях.* – Львів, 2006. – № 2. – С. 48–53.
2. *Гольберг М.* Іван Франко і методологічні засади славистики / М. Гольберг // *Проблеми слов’янознавства.* – 1999. – Вип. 50. – С. 23–35.
3. *Гольберг М.* Іван Франко та українсько-сербські культурні зв’язки / М. Гольберг. – Львів: Світ, 1991. – 144 с.
4. *Кость С.* Між сходом і заходом (проблема історичної орієнтації на сторінках західноукраїнської преси першої половини ХХ ст.) / С. Кость // *Вісник Львівського університету.* – Серія журналістики. – 2004. – Вип. 25. – С. 260–273.
5. *Сеник Л.* Франків націоналізм / Л. Сеник // *Українське літературознавство.* – Вип. 72. – 2010. – С. 3–8.
6. *Франко І.* Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар / І. Франко // *Іван Франко. Зібрання творів у 50-ти томах.* – Т. 29.: Літературно-критичні праці (1893–1895). – К.: Наукова думка, 1981. – С. 40–50.
7. *Франко І.* Слов’янська взаємність в розумінні Яна Коллара і телер / І. Франко // *Іван Франко. Зібрання творів у 50-ти томах.* – Т. 29.: Літературно-критичні праці (1893–1895). – К.: Наукова думка, 1981. – С. 51–76.
8. *Франко І.* Два панславизми / І. Франко // *Іван Франко. Зібрання творів у 50-ти томах.* – Т. 46. – Кн. I.: Історичні праці (1883–1890). – К.: Наукова думка, 1985. – С. 435–437.
9. *Франко І.* *Postępy panslawizmu (Успіхи панславизму)* / Перекл. О. Дорофтей // *Визвольний шлях.* – Львів, 2006. – № 2. – С. 53–73.
10. *Франко І.* Католицький панславизм // *Іван Франко. Зібрання творів у 50-ти томах.* – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 45.: Філософські праці. – С. 69–75.
11. *Франко І.* “Ідеї” й “ідеали” галицької москвофільської молодіжці / І. Франко // *Іван Франко. Зібрання творів у 50-ти томах.* – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 45.: Філософські праці. – С. 410–422.
12. *Франко І.* Із історії “москвофільського” письменства а Галичині / І. Франко // *Іван Франко. Зібрання творів у 50-ти томах.* – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 31. – С. 458–480.
13. *Куций І.* Українська науково-історична думка Галичини (1830–1894 рр.): рецепція національної історії / І. Куций. – Тернопіль: Джура, 2006. – 220 с.
14. *Яковенко Н.* Вступ до історії / Н. Яковенко. – К.: Критика, 2007. – 375 с.
15. *Франко І.* Дума про Маледикта Плоськолоба / І. Франко // *Іван Франко. Зібрання творів у 50-ти томах.* – К.: Наукова думка, 1976. – Т. 3.: Поезія. – С. 228–238.
16. *Франко І.* Дума про Наума Безумовича / І. Франко // *Іван Франко. Зібрання творів у 50-ти томах.* – К.: Наукова думка, 1976. – Т. 3.: Поезія. – С. 239–245.
17. *Смілка Р.* Іван Франко і чеська література: націєтвірний аспект / Р. Смілка // *Електронна бібліотека Інституту журналістики.* – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2299>.
18. *Франко І.* До відома панів чехів / І. Франко // *Іван Франко. Зібрання творів у 50-ти томах.* – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 46. – Кн. I: Історичні праці (1883–1890). – С. 487–490.
19. *Панько Т.* Мова і нація в естетичній концепції Івана Франка / Т. Панько. – Львів: Світ, 1992. – 188 с.
20. *Павличко Д.* Іван Франко – будівничий української державності / Д. Павличко // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze.* – № 23–24. *Spotkania polsko-ukraińskie.* Uniwersytet Warszawski. *Studia Ucrainica.* Pod redakcją Stefana Kozaka. – Warszawa 2007. – S. 23–35.
21. *Франко І.* Глухі вісті / І. Франко // *Іван Франко. Зібрання творів у 50-ти томах.* – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 46. – Кн. I: Історичні праці (1883–1890). – С. 341–346.

### Ірина Федорів

#### КОНЦЕПЦІЯ ПАНСЛАВИЗМА В ТВОРЧЕСТВЕ ІВАНА ФРАНКО

*В статтє* автор анализирует концепцию панславизма в творчестве выдающегося украинского ученого, писателя, общественно-политического деятеля – Ивана Франко (1856–1916), освещает основное содержание ряда исследований ученого о славянофильских движениях.

*Ключевые слова:* Иван Франко, украинская славистика, панславизм, русофильство, славянское единство.

### Iryna Fedoriv

#### THE PANSLAVISM CONCEPT IN IVAN FRANKO'S WORKS

*In the article* the author analyses the concept of panslavizm in the works of the famous Ukrainian scholar, writer, public and political activist I. Franko (1856–1916), highlights the main content of his series of articles about the Slavophile movements.

*Key words:* Ivan Franko, Ukrainian Slavistics, Pan-Slavism, Russophilistvo, Slavic unity.